

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1073>

І. М. Ясна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2023-9732>

аспірант

Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

ОПОЗИЦІЯ «ЛЕГКІСТЬ-ТЯЖКІСТЬ» ЯК МЕТАФОРА ІСТОРИЧНИХ ТИПІВ СУСПІЛЬСТВ

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. на хвилі повороту до проблематики повсякденності об'єктом зацікавлені філософів, лінгвістів та представників інших гуманітарних і соціальних наук стає метафора, яку доти пов'язували виключно зі структурами повсякденної мови. Метафору починають розглядати як один зі значущих інструментів концептуалізації, структурування й пояснення світу людиною. За Е. Ласан, метафори необхідні для сприйняття «абстрактних категорій, які, щоби набути плоти, мають бути перекладені мовою більш доступних і відомих понять» [11, с. 75]. Звернення до концептуальних метафор активізується за часів суспільних змін, історичних подій, переламних періодів, коли відбувається інтенсивний пошук нових ідей та засобів їхньої концептуалізації. Наочний приклад – активний пошук метафор для осмислення трансформацій сучасного суспільства за умов стрімкого розвитку нових засобів комунікації, що помічаємо в працях філософів, соціологів, економістів від кінця ХХ століття. Сучасність постає як гумова (Е. Гелнер), плинна (З. Бауман), вислозюча (Е. Гіденс), пласка (Т. Фридмен) тощо. За допомогою цих метафор автори намагаються схопити те, що відрізняє сучасне (постмодерне, інформаційне, посттрадиційне, постіндустріальне тощо) суспільство від попередніх етапів розвитку західної цивілізації. Оскільки йдеться про порівняння сучасного суспільства з іншими, «не сучасними» укладами суспільного життя, доречне застосування не окремих метафор, а понятійних опозицій, як-от жорсткий-м'який, швидкий-повільний тощо.

У цій статті виокремлено два історичних типи суспільств: традиційні (аграрні, доіндустріальні) та сучасні (індустріальні та постіндустріальні, від пізнього модерну та постмодерну й донині). Для їхньої метафоричної характеристики застосовано опозицію «легкість-важкість/тяжкість» (два суміжних поняття «важкість» і «тяжкість» у межах цього дослідження вживано як синоніми). Виокремлення лише двох типів суспільств, традиційного й сучасного, замість розподілу на традиційне (аграрне), модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне) виправдане метою статті: схоплення специфіки історичних типів суспільств саме через бінарну метафоричну опози-

цію (легкість-важкість). Зрозуміло, що йдеться не про жорстку межу між «традиційним» (важким) та «сучасним» (легким) типами суспільств, а радше про континуум станів, де традиційне аграрне суспільство опиняється на полюсі «важкості», сучасне постмодерне, постінформаційне суспільство на протилежному полюсі «легкості», а модерне, індустріальне – між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опозицію «легкість-важкість» в тих чи тих контекстах знаходимо у філософських, літературних, релігійних текстах, а також у побутовій фразеології. Різні автори у різні часи застосовують її для характеристики індивідуального самовідчуття людини та її стосунків із суспільством у зв'язку із суміжними опозиціями («пустий-повний», «верхній-нижній» (горішній-долішній), «твердість-м'якість», «жорсткість-плинність/текучість», «легкість-складність», «довговічність-скороминущість», «стабільність-мобільність/спонтанність») та окремими поняттями («порожнеча», «земля» («ґрунт»), «укоріненість» тощо) і, нарешті, такими фундаментальними характеристиками місця людини в суспільстві і світі як «свобода-несвобода» та «індивідуальне-колективне-надіндивідуальне».

Наприклад, «дух тяжкості», що змушує людину нести «тяжкі» цінності», яскраво вимальовує Ф. Ніцше. Метафорику легкості-важкості у зв'язку із категорією свободи використовують представники екзистенціалізму (Е. Фром, Ж.-П. Сартр), а також представники руської релігійної філософії (зокрема, Н. Бердяєв, Ф. Достоевський). З. Бауман вживає цю опозицію для маркування двох етапів доби модерну – раннього («важкої сучасності») та пізнього («легкої сучасності») – пов'язуючи її з типами державного контролю та регулювання, а через це також із питаннями свободи. Дослідники суспільства ХХІ століття застосовують метафору «легкості» для характеристики мережевого суспільства через притаманну йому мінливість та нестабільність соціальних відносин і, знову-таки, надзвичайну свободу індивідуального вибору [9] та доби постмодерну з притаманній їй деонтологізацією буття. Нарешті, ця опозиція активно вживана у повсякденній фразеології, чому присвячено низку етнолінгвістичних, літературознавчих, лексикографічних та лінгвокультурологічних розвідок [12; 17; 18; 20] та інших.

Ця опозиція набуває популярності завдяки блискучому використанню М. Кундерою у романі «Нестерпна легкість буття» (1982). Після виходу роману ця словосполучка закріплюється як сталий вираз, що застосовується, зокрема, для маркування сучасного світу, та предмет інтересу літературознавців [8; 14; 15; 19] та інших.

Утім, автори здебільшого вживають метафору легкості-важкості як допоміжну, здебільшого для опису самовідчуття людини. Знаходимо лише поодинокі приклади використання її як системної характеристики типів суспільних укладів, як-от у працях З. Баумана (періоди раннього та пізнього модерну). Тому уявляється **актуальним** системне дослідження інтерпретацій опозиції «легкість-важкість» у різних мовах та інтелектуальних і культурних традиціях, що додасть до інструментарію сучасної гуманітаристики ще одну продуктивну метафору для осмислення традиційних і сучасних суспільств.

Отже, **об'єктом** дослідження є опозиція «легкість-важкість» у різних інтелектуальних традиціях та повсякденній фразеології, **предметом** – опозиція «легкість-важкість» як метафора історичних типів суспільств. **Мета** дослідження – обґрунтувати доцільність використання цієї опозиції як метафори традиційного та сучасного суспільств як «суспільства легкості» та «суспільства важкості». Для цього у статті проаналізовано змістовне наповнення опозиції «легкість-тяжкість» у різних філософських концепціях та виявлено зразки її вжитку для характеристики типів суспільств. Також здійснено компаративний концептологічний аналіз пари легкість-тяжкість на матеріалі сучасної фразеології в межах різних дискурсів: релігійного, дискурсу масової культури та популярної літератури, а також «народного», «побутового» (прислів'я, ідіоми), що дало змогу дослідити відмінності ціннісного забарвлення цих понять у розглянутих типах дискурсу.

Дослідження реалізовано із поєднанням методів контент-аналізу, лінгвоконцептології й теорії концептуальної метафори з компаративним аналізом літературних і філософських текстів (англійська, французька, чеська, німецька, українська та російська мови), а також повсякденної фразеології (слов'янські мови). Емпірична база контент-аналізу вміщує матеріали мас-медіа, блогів, рекламних оголошень, масив фразеологічних висловів слов'янських мов, а також орієнтованих на масового читача релігійних текстів різних конфесій.

Результати дослідження

Фридрих Ніцше: тяжкість як тягар метанаративів та цінностей. Першим системно використовує опозицію легкості-тяжкості

Фридрих Ніцше. Він багаторазово вживає цю опозицію у трактаті «Так говорив Заратустра» (1883–91), прямо кажучи, що саме створює цю тяжкість: «Ген туди, де я знову знайшов свого давнього демона й залятого ворога – *духа тяжкості* (der Geist der Schwere)¹ й усе, що він створив: примус, принцип, необхідність, наслідок, мету, жадання, добро і зло». ... «Майже з коліски нас обдаровують *важкими* словами і цінностями» [13, с. 169], – пояснює він та закликає: «Вставаймо, нумо вбивати дух тяжкості!», адже «хто коли-небудь навчить людей літати, той зрушить з місць усі межові камені ... і землю він назве новим словом – *легка*» (die Leichte) [13, с. 31].

Мілан Кундера у романі «Нестерпна легкість буття» (1982) акцентує увагу на іншому Ніцшевому концепті – ідеї довічного повернення, у світлі якої «на кожному вчинку лежить неблаганний *тягар* відповідальності, а ... якщо вічне повернення – *важка гиря* (je nejtěžším břemenem) тоді наше життя постає перед нами в усій своїй чарівній *легкості* (nádherné lehkosti)» [10, с. 3]. Утім, чим є цей тягар довічного повернення в умовах реального життя, де воно в буквальному сенсі неможливе, як не зв'язком із довічними цінностями, існування яких пов'язує одиничне людське життя із ґрунтом минулих поколінь?

Тяжкість постає в обох авторів як метафора тягаря метанаративів та цінностей, поклик до визволення від яких згодом стає інтелектуальним трендом західної думки.

Екзистенціалізм: легкість як метафора свободи. У міркуваннях Кундери про легкість і тяжкість наочно простежуються також мотиви екзистенціалізму, де легкість стає метафорою свободи. «Життя для мене стало дуже *важким*, а для тебе воно таке *легке*», – пише героїня роману. – «Я не можу виносити цієї *свободи*, мені бракує сили»².

Можна навести чимало прикладів схожої інверсії, коли свободу інтерпретують як найбільшу важкість, а легкість пов'язують із несвободою та відсутністю вибору – від концепцій релігійного екзистенціалізму до атеїстичного, від секулярної європейської філософії до руської релігійної. Від Ериха Фромма з його «Втечею від свободи» (1941) та Жана-Поля Сартра із тезою про те, що «людина, яка засуджена бути вільною, несе всю *тяжкість* світу на своїх плечах; вона відповідальна за світ та саму себе як за визначений спосіб буття» (1943) [16] до Ніколая Бердяєва з його розумінням свободи «не як легкості, а як труднощів», «обов'язку, тягаря, як джерела трагізму». «Саме зречення від свободи

¹ Див. Nietzsche F. W. Also sprach Zarathustra? Ein Buch für Alle und Keinen. Electronic edition: Proekt Gutenberg {Nietzsche #4673}.

² Сам Кундера не наводить у книзі текст цього листа, обмежившись лише викладенням його змісту від третьої особи, але це робить Ф. Кауфман, що 1988 року режисював екранізацію роману Kaufman, 1988, 1:44.

створює легкість і може дати щастя слухняних немовлят», – пише він у «Самопізнанні» (1949)³.

Зігмунт Бауман: легкість-важкість як метафора форм соціального регулювання. Зігмунт Бауман у книзі «Плинна сучасність» (2006) використовує опозицію легкості-важкості для означення двох етапів розвитку модерного суспільства: раннього модерну як «важкої сучасності» та пізнього модерну як «легкої сучасності», а також стадій «важкого» й «легкого» капіталізму, тобто вживає цю опозицію як метафору форм соціального контролю і регулювання та говорить про позбавлення тяжкості як тягарю соціальних регулятивів. Аналізуючи, як змінюється західне суспільство, переходячи від «важкої» до «легкої» сучасності (heavy and light modernity)⁴, Бауман зіставляє опозиції «важкості-легкості», «твердості-м'якості» та «жорсткості-плинності/текучості», останню з яких бере за основу своєї концепції сучасного суспільства як «головну метафору для нинішньої стадії сучасної епохи» [5, с. 2].

Для Баумана перехід від важкості до легкості означає перехід до «все більш і більш мобільної, нестабільної, мінливої, невловимої і скороминущої влади» [5, с. 21] та символізує зміну інструментів соціального регулювання – від жорсткої регламентації дій, примусу, заборон, контролю та покарання, жорсткого обмеження кола припустимих моделей життя, притаманних періоду раннього модерну, до спокушання, заманювання, переконання, характерних для періоду пізнього модерну, коли традиційні інститути контролю (сім'я, школа, церква, держава тощо) трансформуються в бік емансипації особистості та визнання її права на індивідуальний вибір.

Понад те, легкість стає нарративом, від якого нема куди втекти, адже, як пише Бауман, у «легкому» суспільстві «індивідуалізація – це доля, а не предмет вибору. У царстві індивідуальної свободи вибору можливість уникнути індивідуалізації і відмовитися від участі в індивідуалізації не передбачена» [5, с. 41]. «Згідно з усіма базовими концепціями і визначеннями», – аналізує його висновки Є. Кармазіна, – «це і є свобода», хоча ... в цей момент метафори починають «перевертатися», набуваючи протилежного змісту», отримання свободи означає не *полегшення*, а *обтяження* життя», а «тяготи сьогоденної «легкої» сучасності – це переважно тяготи індивідуальної свободи» [9].

Мережеве суспільство: легкість віртуальної реальності. Згодом «легкість» постає також як ме-

тафора мережевого, віртуалізованого суспільства. Є. Кармазіна використовує її для маркування мінливості, багатофункціональності та принципової неієрархічності соціальних відносин у віртуальному просторі, їхнього горизонтального характеру. «Легкість» мережі – в її спонтанності, нестабільності та непередбачуваності, у відсутності характерного для традиційних інституціональних інстанцій ціннісного сенсу й регулятивного призначення, компонентів повинності й «сакральності», іманентних імперативів «вірності», «відданості» і *стійкої* ідентифікації з боку індивіда. У цьому сенсі мережева участь *полегшує* життя, оскільки ні до чого не зобов'язує» [9].

Постмодернізм: легкість як метафора порожнечі та неукоріненості. Ще одного виміру опозиція легкість-важкість набуває як метафора порожнечі, осмислення якої є характерним для постмодерністської філософії та літератури. «Вага нас чавить, ми згинаємося під нею, вона *притискає* нас до *землі*. ... Але *найважче* є водночас образом найінтенсивнішого *наповнення* життя. Що *важчий* тягар, то ближче наше життя до *землі*, *реальніше* й *правдивіше*. І навпаки, абсолютна відсутність *тягаря* спричинює те, що людина стає *легшою* за повітря, *злітає вгору*, віддаляється від *землі*, від земного буття, стає напівреальною, а її рухи – і *вільними*, і безглуздими водночас»⁵, – пише Мілан Кундера [10].

«Показово, що бінарна опозиція «легкість-тяжкість» взаємодіє в цьому уривку з опозицією «порожній-повний». Причому легкість співвідноситься з порожнечою ... тяжкість – із *наповненістю, повнотою життя* – як через загальну сему «наявність» (ваги або речовини), так і через позитивну ціннісну характеристику в цьому контексті», – зазначає, аналізуючи роман, Є. Стефанський. «Важливе й те, що в контексті фігурує концепт *земля*. Саме на основі культу *землі* спочатку, мабуть, і складається в мові бінарна опозиція *легкість-тяжкість*», – додає він [18].

У постмодерністській філософії «легкість» постає також як метафора неукоріненості у просторі. Повернемося до Баумана, який пише: «тепер бути меншим, більш легким, більш рухливим – це ознака досконалості і «прогресу» [5, с. 20]. Він вважає таку легкість привілеєм сучасних мовновладців, адже «у своїй «важкій» стадії капітал був тією ж мірою прив'язаний до землі, що й робочі, яких він займав. Тепер капітал подорожує без нічого – з багажем, що складається лише з портфеля, мобільного телефону і портативного комп'ютера» [5, с. 66]. «Високопоставлені й могутні люди наших днів уникають довговічності і плакають

³ В руському оригіналі: «...свободу эту я переживал не как *легкость*, а как *трудность*. В этом понимании свободы, как долга, *бремени*, как источника трагизма жизни мне особенно близок Достоевский. Именно отречение от свободы создает *легкость* и может дать счастье послушных младенцев» [Бердяев 2008 #1316].

⁴ Книгу «Плинні часи» («Liquid Modernity») З. Бауман пише англійською мовою Bauman, 2006.

⁵ Nejtěžší břemeno nás drtí, klesáme pod nim, tiskne nás k zemi. ... Naproti tomu absolutní nepřítomnost břemene způsobuje, že se člověk stává *lehčí* než vzduch, vzlétá do výše, vzdaluje se zemi, pozemskému bytí, stává se jen napůl skutečný a jeho pohyby jsou stejně *svobodné* jako bezvýznamné Kundera, 1985.

скороминущість, тоді як ті, хто знаходиться біля основи соціальної піраміди, незважаючи ні на що, з усіх сил відчайдушно намагаються продовжити існування свого нікчемного і недовговічного майна і довше користуватися ним» [5, с. 22].

Отже, легкість постає як метафора *онтологічної* неповноти, неукоріненості, відриву від історії, традиції, колективного, замість яких індивід сучасного європейського суспільства здобуває «нестерпну легкість» свободи, яка у парадоксальний спосіб обтяжує його. Поза залежністю від ціннісного забарвлення, «легкість» пронизує усі шари та сфери сучасного буття, а «дух легкості» стає справжнім *Zeitgeist*, духом часу.

Узагальнено кажучи, «легкість» у різних текстах постає як метафора тотальної свободи, індивідуалізації, порожнечі, неукоріненості в часі, просторі, Історії та бутті, втрати онтологічного стрижню, зв'язку з родом, суспільством, трансцендентним. Тому метафора легкості органічно продовжує наявні характеристики сучасної західної цивілізації, між яких грайливість, спонтанність, поверхневність, ризомність, мінливість, несерйозність, аісторичність, іронічність та самоіронічність, карнавалізація, пародія, фрагментарність, цитатність, кліповість тощо – ба більше, як родове поняття, *вміщує, об'єднує* їх.

Метафора легкості-важкості у повсякденній фразеології. Адекватність метафори *легкості* сучасному світові підтверджує її активний вжиток у буденній мові, хоча тут вона набуває іншого ціннісного забарвлення. Поняття, що виражають легкість, увійшли до всіх шарів повсякденної культури. Легке читиво протиставляють серйозній літературі, легке кіно – «авторському», легку попмузику – класичній, навіть виробники напоїв пропонують низькокалорійну легку кока-колу та легкий майонез чи масло. Численні центри психологічного консультування активно підхоплюють влучну метафору Кундери, та їхні рекламні оголошення вже без жодної метафорики пропонують інструкції та тренінги для досягнення чи повернення «простоти й легкості буття», а повсюдна реклама обіцяє поділитися легким способом кинути палити чи вживати алкоголь. Якщо провести уявну паралель, хіба могли б за доби середньовіччя дунати пропозиції «легкого» досягнення спасіння? Показово, що на буденному рівні така легкість не усвідомлюється як проблема чи ознака кризи особистості, як це відбувається у філософських концепціях цього ж часу. *Жодної порожнечі чи нудьги*: легкість тут – те, чого з очевидністю варто прагнути, майже синонім «щастя».

Метафора *важкості*, що теж поширена у повсякденній фразеології, сягає корінням традиційної, домодерної культури. Показово, що, наприклад, у слов'янській фразеології атрибут «легкий» набуває переважно позитивних конота-

цій у характеристиках емоційної сфери, натомість негативні емоції маркуються як вага, тягар, гніт: легко/важко на душі, з легким/важким серцем, тягар ліг (упав) на серце (на груди), гнітити серце (душу), давити каменем на серце/груди, висіти як камінь на шії тощо.

Позитивного забарвлення набуває легкість і в характеристиках людини: бути легким/тяжким на підйом (легкорухим/важкорухим) тощо, а також у фразеологізмах, що стосуються так званої фортунальної сфери: пережити легку/важку годину, бути легким на руку / мати легку руку (тобто бути удачливим чи приносити вдачу) тощо [12; 18].

Натомість негативних конотацій, як зазначає М. Якубович, вербалізації, пов'язані з метафорою легкості, набувають у фразеології, пов'язаній зі сферою соціального [2, с. 177]. Саме до вад людського характеру зазвичай відносять легковажність (укр.) чи легкомыслие (рос.), а легковагі (рос. легковесные) доводи – сумнівні й непереконливі. Жінка легких звичаїв – повія; легкі гроші – гроші, здобуті нечесним або у негідний спосіб; робота, зроблена на скорую чи легкую руку (укр. на швидку руку) – робота, зроблена абияк. В. Даль роз'яснює вислів «Этот человек легок» – «этот человек ветрен, опрометчив» [7]. Руські паремії порхатъ, витать в облаках, що маркують легкість, також мають негативну оціночність [18] на відміну від закликів «спуститися на землю», пов'язаного з концептом тяжкості. Отже, легке життя тут однозначно тяжіє до полюсу зла, того, що зазнає догани.

Ще більш виразних оцінних характеристик набуває опозиція легкість-тяжкість у релігійній метафоріці, яка ніби нагадує: земне життя не має бути легким, адже легкість завжди пов'язана з божественним. «Тяжёл крест, да надо несть», – проголошує руське прислів'я, відсилаючи до євангельської легенди про Ісуса Христа, що власноруч ніс хрест, на якому його мали розіпнути (Іоанн, 19, 17). «Обираючи *полегшення* життя, людство йде не шляхом подолання труднощів, а шляхом їх уникнення, – пише сучасний російський православний журнал для молоді. – Якщо ми шукаємо сенсу, має відбутися переоцінка цінностей: щоби припинилася гонитва за *легкістю буття*. ... Адже ми створені Богом для жертвовності, і жертвовність не вписується в «*легкість буття*»⁶.

І геть протилежне застосування метафори: «як часто людина звалоє на себе *тягар*, який вона могла б не нести. ... Створюється враження, що для людини так само нестерпна й *легкість*, яку дарував Аллах, як і *важкий обов'язок*, який лежить на ній, – читаємо на порталі «Іслам сьогодні. – Вірянин *обтяжує* себе тривогами й думками про мирський добробут тоді як

⁶ Див. Лори, Х. (2011). Тоска по смыслу. В: *Отрок: православный журнал для молодежи*. 6. 48. http://otrok-ua.ru/sections/art/show/khju_lori.html

його єдиною турботою має бути обов'язок перед Всевишнім, вірність Творцеві. ... Сподівання на Нього – це і є та *легкість буття*, яка для нас часом так *нестерпна*⁷.

Отже, *легкість*, що постає як очевидне благо у фразеології сучасної світської культури, у релігійній фразеології набуває негативних конотацій у тому, що стосується соціального, надіндивідуального (праця, обов'язок, цінності, стосунки з божественним тощо), або навпаки пов'язується із легкістю буття людини, що доручає себе волі божій.

Неоконсерватизм: назад до тяжкості. Увагу на полюс «тяжкості» в цій опозиції звертають увагу сучасні представники радикального консерватизму, які інтерпретують тяжкість в онтологічному ключі, через поняття ґрунту, укоріненості, наповненості, що втрачені індивідом сучасного європейського суспільства та мають бути поновлені. Наприклад: «парадигму *легкості* ми знаходимо в системі світобачення сучасної Європи з її лібералізмом, індивідуалізмом, релятивізмом, секуляризацією, толерантністю, свободою вибору, – пише один із російських журналів. – Тут усе *летючість* одна, відрив від життя і ґрунту, *легкість в умах* надзвичайна. ... Водночас «консерватизм – це ґрунт, традиція, щось міцне і тверде, життя – одним словом. «Назад до речей! До *тяжкості!* До *ґрунту!* До *онтології!* До суті справи!» – Ось ядро консервативної ідеології». ... Романтика роботи й рутини, єдиного колективного творіння – ось що слід протиставити романтичному індивідуалістичному *відльоту* від *ґрунту* і справи⁸. «Має існувати те, що дорожче за життя людини», – пише представник уже українського консерватизму. – На задній план відсувається низка речей – безпека власного життя, комфорт, матеріальні цінності, культ толерантності. Із болота хибного світогляду повстають справжні цінності – любов, честь, вірність, культ обов'язку⁹, по суті, перераховуючи всі «тяжкі цінності» з цитованої на початку статті тези Ніцше.

Цікаво, що Ніколай Бердяєв, висловлюючи у 1917–1918 роках майже ці ж самі думки, доходив протилежних висновків: не Європа втратила заповітну тяжкість, а Росія: «руські пишались тією *легкістю*, з якою вони здійснюють революційний розрив із минулим. ... Для руської людини не є складним радикально порвати з батьківщиною, з церквою, з державою, з сім'єю, з мораллю, з наукою і мистецтвом. Її властива *легкість* подо-

лання всього того, що так *важко* подолати західноєвропейській людині. ... Західноєвропейська людина відчуває *важкість* історії. Вона багато зробила у своїй великій історії, і їй *нелегко* відмовитися від створених нею цінностей [6].

Так чи так, йдеться про протиставлення легкості й важкості як способів самопозиціонування людини щодо тих чи інших надіндивідуальних субстанцій та цінностей. Тяжкість, як метафора онтологічної повноти, глибини, укоріненості, постає гарантом людської суб'єктивності, втрачаючи який, людина перестає бути суб'єктом – у традиційному розумінні, як частка соборного, колективного, надіндивідуального – та стає індивідом. Якщо перефразувати визначення Н. Бердяєва, що він дає «суспільству номіналістичного індивідуалізму», легкість – метафора «крайнього номіналізму, який заперечує реальність загального, реальність нації, реальність держави, реальність Правди і реальність Бога» [6, с. 288–289]. Відповідно, тяжкість – метафора крайнього реалізму. Важким (в позитивному сенсі) тут є все те, що виходить за межі індивіда. Саме надіндивідуальне, нетварне, надлюдське, колективне вважається найціннішим, тоді як легкість означає втрату цієї укоріненості в надлюдському, колективному.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що опозиція «легкість-важкість/тяжкість» є продуктивною метафоричною опозицією, що дає змогу схопити сутність та відмінності сучасного і традиційного типів суспільств, ба більше, типові світосприйняття, характеризуючи спосіб співвідношення особистості і світу, ступінь онтологічної вкоріненості/невкоріненості, «вписаності» людини в соціальну реальність, межі індивідуальної свободи.

У цій парі *метафору* «*тяжкості*» можна співвіднести з традиційними суспільствами, яким притаманні цінності колективізму й соборності, вкоріненість у традиції, де позалюдське завжди є вагомим за людське, а колективне – більш вагомим, ніж індивідуальне. До культур чи суспільств тяжкості можна віднести архаїчні та домодерні суспільства, деякі релігійні традиції, тоталітарні режими. *Метафора* «*легкості*» – ознака суспільств, де онтологічний центр, центр ваги переміщується всередину індивіда, що вивільнений, відірваний від ґрунту – усього, що заземлює, вкорінює, тобто надає індивідуальному існуванню онтологічної ваги через «вбудовування» його в контекст надіндивідуального, соборного, колективного. Ця метафора може бути застосована для означення сучасних західних суспільств, зокрема тих, що перейняли європейський тип світобачення.

Виокремлення лише двох типів суспільств, традиційного і сучасного, замість розподілу на традиційне (аграрне), модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне) є певною редукцією, але вона виправдана метою статті: схоплення специфіки історичних типів суспільств

⁷ Див. Гагієва, А. (2013). Невыносимая легкость бытия. В : *Islam Today*. 2013-10-17. http://islam-today.ru/blog/asya_gagieva/nevynosimaya_legkost_bytiya

⁸ Морозов, С. (2014-11-20). Консерватизм как тяжесть бытия. *Завтра.ru*, 11/20/2014. Available online at <http://zavtra.ru/content/view/konservatizm-kak-tyazhest-byitiya>

⁹ Загребельний, І. (2015-02-08). Війна: горизонти цінностей. *Бандерівець*. 2/8/2015. Available online at <http://banderivets.org.ua/vijna-goryzonty-tsinnostej.html>

саме через бінарну метафоричну опозицію (легкість-важкість). Зрозуміло, що йдеться не про жорстку межу між «традиційним» (важким) та «сучасним» (легким) типами суспільств, а радше про континуум станів від важкості до легкості, де традиційне аграрне суспільство опиняється на полюсі важкості як гранично важке; сучасне постмодерне постінформаційне суспільство на протилежному полюсі легкості та навіть надлегкості; а модерне індустріальне – між ними як легке, але багато в чому ще досить важке. Тобто матимемо не дві а щонайменше три конфігурації суспільств, які, однак, вписуються в той самий континуум від важкості до легкості та навіть надлегкості.

Література

1. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2006.
2. Jakubowicz M. *Motywacja semantyczna wybranych nazw wartości poszukiwania etymologiczne*. 2003. С. 171–185.
3. Kaufman P., 1988. *The Unbearable Lightness of Being*. USA, 02:52.
4. Kundera M. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1985.
5. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. *With assistance of Антон Марчинський*. Київ : Критика, 2013.
6. Бердяев Н. *Духовные основы русской революции*. СПб. : РХГИ, 1998.
7. Даль В., 1989–1991. *Словарь живого великорусского языка*. В 4 т. Москва : Русский язык.
8. Ємчук Т. Постмодерністська модель тоталітарного хронотопу у романі Мілана Кундери «Нестерпна легкість буття». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2014. С. 396–402.
9. Кармазина Е. «Невыносимая легкость» современности. *Идеи и идеалы*. 2013. Т. 2. № 4. С. 118–125.
10. Кундера М. *Нестерпна легкість буття*. *Vsesvit*. 1994. № 8–9.
11. Лассан Э. *Дискурс власти и инакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ*. Вильнюс : Издательство Вильнюсского университета, 1995.
12. Левченко О. Опозиція легкій – важкій у фразеологічних системах. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2005. 18(57). № 2. С. 70–74.
13. Ніцше Ф. *Так казав Заратустра* / Ф. Ніцше. *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Київ : Основи, 1993. С. 1–203.
14. Палій О. *Поетика кічу в романі Мілана Кундери «Нестерпна легкість буття»*. Літературознавчі студії, 2004. С. 319–323.
15. Палій О. *Романи Мілана Кундери: проблематика, поетика, нарративні стратегії* : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.03 – Література слов'янських народів / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2005.
16. Сартр Ж.-П. *Буття і Ніщо*. Київ : Основи, 2001.
17. Старцева Н. *Способы деконструкции бинарных оппозиций в постмодернистском романе («Невыно-*

симая легкость бытия» М. Кундери и «Искренне ваш Шурик» Л. Улицкой). *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2010. № 12.

18. Стефанский Е. *Бинарные оппозиции (легкость – тяжесть, сила – слабость, пустой – полный) в славянских языках*. *Вестник Самарской гуманитарной академии*. 2014. № 2(16). С. 134–143.

19. Шевчук Л. *Мистецтво і сьогодення: вирішення проблеми в романі М. Кундери «Невимова легкість буття»*. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2012. № 5. С. 216–222.

20. Ширшикова Е. *Категоризация признаков «тяжёлый» / «лёгкий» в английском языке* : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / Воронежский государственный университет. Воронеж, 2013.

Анотація

Ясна І. М. Опозиція «легкість-тяжкість» як метафора історичних типів суспільств. – Стаття.

У статті запропоновано застосувати метафоричну опозицію «легкість-важкість» для характеристики історичних типів суспільств: від традиційних (аграрних та доіндустріальних) до сучасних (індустріальних та постіндустріальних). Здійснено концептологічний аналіз пари «легкість-тяжкість» на матеріалі філософських і літературних творів XIX–XXI століть (англійська, французька, чеська, німецька, українська та російська мови), а також сучасної фразеології в межах різних дискурсів: філософського, релігійного, дискурсу масової культури та популярної літератури, а також повсякденної фразеології (слов'янські мови). Здійснено компаративний концептологічний аналіз пари легкість-тяжкість на матеріалі сучасної фразеології в межах різних дискурсів: релігійного, дискурсу масової культури та популярної літератури, а також «народного», «побутового» (прислів'я, ідіоми), що дозволило дослідити відмінності ціннісного забарвлення цих понять в розглянутих типах дискурсу, а також виявлено літературні і фразеологічні приклади їх вжитку для характеристики традиційного і сучасного суспільств. За результатами дослідження показано адекватність застосування опозиції «легкість-тяжкість» як метафори традиційного та сучасного способів світосприйняття, а також метафори традиційного та сучасного суспільств, які можна позначити як «суспільства легкості» та «суспільства важкості» або «легкі» і «важкі» суспільства. Обґрунтовано продуктивність застосування цієї опозиції для осмислення культурних відмінностей традиційних аграрних, індустріальних та сучасних постіндустріальних суспільств. При цьому метафоричну опозицію «легкість-важкість» запропоновано розуміти як континуум станів від важкості до легкості, де традиційне аграрне суспільство опиняється на полюсі важкості як гранично «важке»; сучасне постмодерне, постінформаційне суспільство – на протилежному полюсі легкості та навіть надлегкості; а модерне індустріальне – між ними як «легке», але багато в чому ще досить «важке».

Ключові слова: традиційне та сучасне суспільство, посттрадиційне суспільство, аграрне суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, модерн, сучасність, постмодерн, легкість-тяжкість, легкість-важкість, концепт-аналіз, концептуальна метафора, метафоричні опозиції.

Summary

Yasna I. M. The binary opposition "light-heavy" as a metaphor for historical types of societies. – Article.

The article deals with metaphorical opposition "light-heavy" which the author proposes to use to characterize historical types of societies: from traditional (agrarian and pre-industrial) to modern (industrial and post-industrial). The author realizes the conceptual analysis of the "light-heavy" opposition on the basis of philosophical and literary works of the XIX–XXI centuries (in English, French, Czech, German, Ukrainian and Russian), as well as modern phraseology within different discourses: philosophic, literary, religious, mass culture and popular discourse. literature, as well as everyday phraseology (Slavic languages). The author performs a comparative conceptual analysis of the "light-heavy" opposition on the basis of modern phraseology within different discourses: religious, discourse of mass culture and popular literature, as well as "folk", "household" (proverbs, idioms), which allowed to explore differences in value. these concepts in the considered types of discourse, as well as identified literary and phraseological examples of their use to

characterize traditional and modern societies. The study shows the adequacy of the opposition "light-heavy" as a metaphor for traditional and modern ways of perceiving the world, as well as metaphors of traditional and modern societies, which can be described as "light" and "heavy" societies. The conclusions substantiate the effectiveness of using this "light-heavy" opposition to understand the cultural differences of traditional (agrarian and pre-industrial) and modern (industrial and post-industrial) societies. In this case, the metaphorical opposition "light-heavy" is proposed to be understood as a continuum of states from "light" to "heavy", where the traditional agrarian society is on the pole of "heaviness" as extremely "heavy"; postmodern, post-information society on the opposite pole of "lightness" and even "superlightness"; and the modern industrial society is between them as "light", but in many respects still quite "heavy".

Key words: traditional and modern societies, post-traditional society, agrarian society, industrial society, post-industrial society, modern, modernity, postmodernism, lightness-heaviness, light-heavy, conceptual analysis, conceptual metaphor, metaphorical opposition.